

Archeologický výzkum novověku a moderní doby v České republice. Několik poznámek k historii, současnému stavu a perspektivám*

VÁCLAV MATOUŠEK**

Archaeology of New Age and Modern Period in the Czech Republic. Some Remarks to History, Actual State and Perspectives

Abstract: The beginnings of archaeological interest in studying the modern era can be dated to the early 20th century. Initially, isolated initiatives and achievements were based on research of archaeologists (especially specialists in the Middle Ages), ethnographers, and even exceptionally historians. In 1980s the interest in learning about our history of modern times through archeology significantly strengthened so that it is quite common in the Czech Republic today. However, the “post-medieval” concept still prevails, i. e. an interest in the monitoring of medieval phenomena, traditional or cultural artifacts, or the medieval technologies is still preferred, and only in the new dimensions of time – in modern times. The issue of the new phenomena, e. g. industrial society and culture, or the study of present is in the Czech Republic still at the edge of archaeological interest.

Keywords: Archaeology, modern history, industrial period, Czech republic

Úvod

Pojmy archeologie novověku, postmedievální archeologie, industriální archeologie nebo archeologie současnosti nejsou naší akademické obci neznámé. Informace o archeologickém výzkumu lokalit a objektů z období novověku i doby zcela současné k nám začaly poměrně hojně pronikat nejpozději v 70. letech minulého století. Tyto zprávy přicházely většinou z anglosaského prostředí, ale také ze sousedního Polska. Od počátku 90. let se do archeologického výzkumu postmedieválního období u nás zapojuje stále více profesionálních i amatérských badatelů. Komplexní studium novověkých témat, zahrnující i specifické metody archeologické terénní práce, chápe stále více badatelů (především historiků a archeologů) jako velmi důležitou cestu k poznání nejen vývoje hmotné kultury, krajiny či historicko-geografických vztahů, ale například také otázek historicko-sociálních. Většinu badatelů, mnohé archeology nevyjímaje, však s novými archeologickými subdisciplinami dosud schází osobní zkušenost. Proto jsou představy o metodách, smyslu a cílech těchto oborů v našem prostředí dosud často značně zkrácené. V předloženém textu se pokusím problematiku těchto oborů alespoň stručně charakterizovat a na konkrétních příkladech naznačit jejich současný stav a perspektivy u nás.

* Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu Univerzity Karlovy v Praze č. 261702 „Antropologie kulturní krajiny a životního prostředí“.

** Prof. Václav Matoušek, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00 Praha 5-Jinonice. E-mail: vaclav.matousek@fhs.cuni.cz. Za významné podněty, rady, konzultace a pečlivé pročetí textu vděčím Janu Hájkovi.

Stručný nástin vývoje archeologie v českých zemích

K lepšímu pochopení současného stavu i možností nových oborů, které k nám v posledních desetiletích postupně pronikaly především z anglosaského prostředí, bude vhodné si alespoň ve zkratce připomenout okolnosti vzniku moderního archeologického bádání u nás i jeho následný vývoj.

Moderní archeologie se v českých zemích začala vytvářet na přelomu 18. a 19. století v souvislostech počínajícího národního obrození, respektive v kontextu začínající kulturní fáze složitého, několikastupňového procesu formování moderního českého národa.

Nedílnou součástí ideje svěbytné české společnosti byla od počátku i snaha o vytvoření historického mýtu, jenž by souzněl s myšlenkou obrody českého národa, vlastně s procesem zrodu zrození moderní národně české společnosti. Historici, kteří na tuto společenskou objednávku kladně zareagovali, však velmi brzy začali řešit závažný problém, jak překonat hranici nejstarších písemných pramenů. Cesta, kterou zvolili autoři rukopisů Královédvorského a zvláště Zelenohorského, tedy falšování písemných pramenů k českým dějinám, zaměstnávala sice badatelskou obec dlouhá desetiletí, dnes je však již dávno uzavřena kapitolou. Další alternativa řešení téhož problému ovšem ovlivňuje studium naší dávné minulosti velmi významně dodnes.

„Tady nás historie už skoro opustila a já se vynasnažím zaplnit poněkud tyto mezery tím, že objasním dosud neznámé hliněné nádoby, popelnice, džbánky a mísy“ [*slova Josefa Dobrovského – cituje K. Sklenář 2000: 58*]. Tímto úryvkem se archeolog a především historik archeologie Karel Sklenář rozhodl podpořit svůj úmysl obdařit Josefa Dobrovského čestným přídomkem „otec české prehistorie“. Čím se Dobrovský, historik, slavista a filolog, který se rodícího se oboru archeologie dotkl opravdu jenom okrajově v několika studiích, tak zasloužil o prehistorický výzkum v Čechách? Přínos Dobrovského k vývoji české archeologie spočíval především v oblasti metodické. Jako jeden z mála evropských historiků své doby rozpoznal význam archeologických nálezů pro studium nejstarší minulosti. Zatímco první čeští „proto-archeologové“ (sběratelé a terénní badatelé vyhledávající na povrchu i v zemi pozůstatky dávných lidských aktivit) nedokázali překročit starožitnické pojetí oboru, Dobrovský pochopil, že metodu kulturně historické interpretace archeologických nálezů, jak jí na příkladu studia antických památek vypracoval především německý badatel Joachim Winckelmann, lze s úspěchem aplikovat i při studiu domácích nálezů. Proto tedy mohl napsat, že se pokusí zaplnit mezery historického poznání (jinými slovy překročit hranici nejstarších písemných pramenů) interpretací archeologických nálezů (tedy zmíněných hliněných hrnců, nádob s popelem – popelnic, džbánů a mís).

Představa, že na základě studia archeologických pramenů lze interpretovat dějiny způsobem srovnatelným, jakým se interpretují dějiny na základě pramenů písemných, měla pro další vývoj archeologie velmi závažné důsledky. Především pomohla transformovat poněkud samoučelné sbírání starožitností na úroveň společensky významné a potřebné vědní disciplíny. Zároveň však omezila archeologii na dlouhou dobu chronologicky předmět studia na období před nejstaršími písemnými prameny, tedy u nás v období raného středověku. Je ovšem pravda, že na základě této premisy se nejspíše v průběhu 2. poloviny 19. století archeologie rozvinula do podoby svěbytné, samostatné vědní disciplíny se specifickou pramennou základnou a metodami. Avšak již v polovině 19. století se začaly ozývat i první hlasy navrhuující rozšíření chronologického záběru archeologie

také na období středověku,¹ nemluvě o tom, že některé výzkumy byly v té době již přímo zaměřeny na středověkou problematiku, nebo jejich objektem byly středověké situace, ovšem mylně interpretované – srv. například hledání hrobu praotce Čecha nebo výzkum božišť boha Černoboja [Sklenář 2000: 25–32, 116–124]. Poněkud zjednodušená představa, že pojem archeologie se překrývá s pojmy pravěk, respektive prehistorie, se však u nás tradovala ještě minimálně do 60. let 20. století. Hluboko do 20. století se také tradovala klasifikace archeologie jakožto pomocné vědy historické. Ačkoliv toto pojetí archeologie v soustavě historických věd je již překonané, určitý despekt vůči archeologickým metodám studia je v kruzích historických patrný dodnes. Bezvýhradně byla archeologie respektována od samého počátku jen obcí přírodovědnou. Bližší údaje k vývoji tradiční archeologie v českých zemích přináší podrobně Karel Sklenář [2000 nebo 2005: 12–33], nebo z poněkud jiné perspektivy například Václav Matoušek [2005: 7–35].

Archeologie středověku a antropologické paradigma v české archeologii

První razantní krok za hranici původního chronologického zájmu učinila archeologie u nás opět na společenskou objednávku. Rozpad rakousko-uherské monarchie, respektive vznik samostatného československého státu, přinesl doslova erupci nespočetných aktivit oslavujících završení emancipačního procesu [srv. Hroch 1999].

Jednou z nich byly i rozsáhlé stavební úpravy Pražského hradu na reprezentativní sídlo hlavy samostatného státu. Soustavným historickým a archeologickým dohledem nad stavebními pracemi byli pověřeni umělecký historik Karel Guth a archeolog Ivan Borkovský, původně specialista na studium pozdní doby kamenné. Oba badatelé se v průběhu dlouhodobé intenzivní spolupráce stali, zpočátku do jisté míry neplánovaně, zakladateli zcela nové disciplíny – archeologie středověku. Z hlediska celospolečenského bylo velmi důležité, že nová odnož archeologického studia otevřela dosud nevyužitě možnosti rozvíjení hrdinského národního mýtu. Na prvotní téma oslavy tradičního sídla českých panovníků brzy navázaly další motivy. Mezi nimi hrálo prim především husitství, jak dokládá nejen archeologický výzkum Sezimova Ústí a Tábora, ale také hradu Sionu, Nového hradu u Kunratic nebo výzkum Trocnova. Zmíněný chronologický posun archeologického bádání přinesl zásadní změny, které obohatily nově se formující obor především v oblasti metodické. Tradiční úzkou návaznost archeologie na vědy přírodní a etnologii bylo nyní třeba rozšířit přinejmenším o využívání metod historiografie a dějin umění. Prvé generace specialistů v oboru archeologie středověku se proto rekrutovaly především z obce historické, jejíž někteří členové si teprve dodatečně osvojovali i metody terénního výzkumu a metody následného zpracování a interpretace poznatků v terénu získaných. Archeologie středověku proto v podstatě od samého počátku vyrůstala na principech komplexního, „holistického“ pojetí studia, neboli na pozicích historické antropologie. Především tento určující znak nového oboru vysvětluje, proč navzdory svému velmi úspěšnému a mimořádně dynamickému vývoji byla archeologie středověku v domácím konzervativním prostředí dlouho přijímána s neskrývanou skepsí. Oficiálního uznání jako rovnoprávné archeologické disciplíny se archeologie středověku u nás dočkala teprve v polovině 60. let 20. století. Blíže k počátkům archeologie středověku v Čechách viz [Smetánka 1987].²

1 Jan Erazim Vocel, 1850 [Smetánka 1987: 284].

2 V této souvislosti je třeba připomenout, že antropologické paradigma bylo domácí archeologické obci řadu desetiletí cizí. Snaha Lubora Niederla, Karla Buchtely a Jindřicha Matiegky ustavit ve 20. letech

Proces formování archeologie novověku v českých zemích

První badatelské počiny, v nichž bychom dnes mohli spatřovat počátky archeologického studia novověku, se u nás objevují ve stejné době, jako proces formování archeologie středověku (respektive dokonce ještě o několik let dříve) [Koula 1917–19]. Bez evidentní opory v českém národním mýtu však pokusy o aplikaci archeologických metod na studium novověku zůstávaly dlouho omezeny pouze na úzkou skupinu badatelů z několika vědních oborů.

Na obrozenecký zájem o lidovou kulturu navazovali badatelé, kteří již v 1. polovině 20. století rozšiřovali tradiční postupy studia naší minulosti i o metody archeologického výzkumu. K nejvýznamnějším patřil Heřman Landsfeld (1899–1984), moravský hrnčíř, který získal vzdělání a počáteční praxi ve významném keramickém středisku ve slovenské Modre a od roku 1939 působil ve Strážnici. Intenzivní zájem o lidovou keramiku a zvláště o tzv. habánskou keramiku přivedl Landsfelda až k vlastním archeologickým výzkumům raně novověkých hrnčířských děl na jihozápadním Slovensku a jižní Moravě [např. Landsfeld 1953].³ Ve 2. polovině 20. století navázal na Landsfeldovo dílo strážnický etnolog a archeolog Jiří Pajer [srv. např. Pajer 2006]. Jiní badatelé, například etnografové Vladimír Scheufler a jeho žák Vítězslav Štajnochr, sice při studiu novověké „lidové keramiky“, vlastně „lidové“ hmotné kultury, archeologické metody nepoužívali, spíše nepoužívají, hojně však na výsledky archeologického terénního výzkumu odkazovali (odkazují), nebo se na zpracování a interpretaci výsledků archeologických výzkumů novověké problematiky podíleli (podílejí) [srv. např. Scheufler 1972; 1990; Matoušek – Scheufler 1983; Matoušek – Scheufler – Štajnochr 1985]. Z pozic kulturní antropologie přistupuje programově ke studiu etnologických témat Jiří Woitsch, který zcela samozřejmě využívá nejen výsledky archeologického výzkumu, ale také sám praktikuje například metody archeologického experimentu [srv. Woitsch 2003; 2009].

Velmi silný proud archeologického zájmu o novověkou problematiku vyvěrá z oblasti výzkumu zaměřeného na chronologicky starší období a reprezentují jej především specialisté na archeologii středověku. Zakladatelskými osobnostmi této linie jsou Zdeněk Smetánka a jeho žák Jaromír Žegklitz, kteří již v 80. letech 20. století publikovali první metodické studie, v nichž objasňovali potřebu archeologického studia novověku, jeho smysl a cíle [např. Žegklitz – Smetánka 1989; 1990].⁴ Po několikaleté přestávce, způsobené procesem komplexní restrukturalizace profesionálního archeologického studia v českých zemích po roce 1989, se Jaromír Žegklitz společně s Vojtěchem Kašparem k roli „hybatelů“ archeologického zájmu o období novověku znovu vrátili. Především jejich zásluhou byla obnovena tradice pravidelných konferencí, které – zatím ve dvouletém cyklu – umožňují setkávání archeologů více či méně intenzivně angažovaných ve studiu novověku. (K vývoji archeologie novověku v posledních letech stručně [Matoušek 2006: 45–51]).

Konečně třetí významnou linii archeologického zájmu o novověk tvoří historici, kteří podobně jako etnologové zahrnují do své práce i výsledky archeologického studia,

20. století antropologický přístup jako alternativu k tradiční ideji národních dějin, resp. k politickému dějepisu, skončila bez valné odezvy velmi brzy [srv. Sklenář 2005: 21n.]. Dlouhodobě nacházelo antropologické paradigma příznivý ohlas pouze v nepočetné komunitě specialistů na studium paleolitu.

3 Život a dílo Heřmana Landsfelda shrnuje například Pavlína Pončíková [Pončíková 2011].

4 Nelze ovšem zapomenout ani na metodický přístup Vladimíra Denksteina, který již v polovině 20. století upozornil, že hranice chronologického zájmu není omezena, vlastně zasahuje až do současnosti [Denkstein 1953].

nebo se na terénních archeologických projektech aktivně podílejí. Ze starší generace je třeba jmenovat na prvním místě Josefa Petráně (z celé řady prací např. [Petráň 1995, 1997]). Zmínit je možné i amatérského archeologa (hlavní profesí lékaře) Ervína Černého, jímž vytvořenou metodiku studia zaniklých středověkých osad a jejich plužin lze zpravidla aplikovat i na výzkum v období novověku [např. Černý 1973]. Z mladších badatelů nelze opominout Jiřího Pařeza, archiváře Strahovské knihovny, který již řadu let společně s archeologem Michalem Burešem systematicky zkoumá zaniklou novověkou krajinu Novohradských hor [např. Bureš – Pařez 2006]. Do časného novověku přesahuje i soustavné studium problematiky Zlaté stezky, které dlouhou dobu společně provádějí prachatický archivář František Kubů a českobudějovický archeolog Petr Zavřel [např. Kubů – Zavřel 2007a, b; 2009].

Specifickým projevem vzrůstajícího zájmu naší badatelské veřejnosti o nový obor je skutečnost, že archeologie novověku se v průběhu posledních dvou desetiletí stává samozřejmou součástí vysokoškolské výuky komplexní (či obecné) archeologie. K neaktivnějším pracovištím patří v tomto smyslu katedra obecné antropologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy (Václav Matoušek), katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni (Pavel Vařeka) a Archeologický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (Rudolf Krajíc). Kurzy z oboru archeologie novověku jsou řadu let součástí výuky na katedře archeologie Filozofické fakulty Univerzity v Hradci Králové.

Relativně velmi brzy zareagovala naše archeologická obec, nebo zvláště Jiří Merta [1980], též na subdisciplínu u nás stále v podstatě opomíjenou, spíše nepochopenou – na industriální archeologii. Mertova počáteční skepse (archeologické studium industriálních objektů je potřebné, je však komplikováno mnoha neujasněnými metodickými a metodologickými problémy) jako by předznamenala následující vývoj. Dvacet jeden svazek sborníku „Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami“, jinak řečeno „Archeologia technica“ obsahuje desítky článků a zpráv o terénním studiu novověkých industriálních objektů. O existenci subdisciplíny industriální archeologie však u nás zatím nemůže být řeč.

Současný stav studia

Reprezentativní přehled dosavadní badatelské literární produkce u nás nabízí především řada sborníků *Studies in Post-mediaeval archaeology*, v nichž jsou publikovány příspěvky přednesené na specializovaných setkáních věnovaných problematice archeologie novověku. *Studies in Post-mediaeval archaeology* 1, Praha 1990 obsahuje příspěvky ze semináře „Úkoly archeologického výzkumu novověkých dějin v Čechách“, který uspořádalo Okresní muzeum v Berouně (Helena Mevaldová a Václav Matoušek) v Berouně 23. dubna 1986. Poté se formující se obor na téměř dvě desetiletí odmlčel.⁵ Druhé číslo sborníku *Studies in Post-mediaeval archaeology* (Praha 2007) obsahuje příspěvky z konference „Forum Archaeologiae Post-mediaevalis 2“, kterou uspořádala společnost Archaia Praha, o. p. s. (Vojtěch Kašpar a Jaromír Žegklitz) v Praze ve dnech 21.–22. března 2006.

5 Pouze pro úplnost připomínám, že v listopadu 1999 uspořádala redakce časopisu *Archeologické rozhledy* (Václav Matoušek) a Okresní muzeum v Rychnově n. Kněžnou (Bohumír Dragoun) v Opocně seminář o archeologickém výzkumu novověku a současnosti. Příspěvky přednesené na tomto semináři tiskem publikovány nebyly.

Sborník *Forum Archaeologiae Post-mediaevalis* č. 3, Praha 2009, pak obsahuje příspěvky z konference „Forum Archaeologiae Post-mediaevalis 3, 2009“, již opět uspořádala společnost Archaia Praha, o. p. s. v Praze ve dnech 8.–9. dubna 2008. Zatím poslední konference „Forum Archaeologiae Post-mediaevalis 4“ (opět Archaia Praha, o. p. s.) se konala v Praze ve dnech 23.–24. března 2010. V době přípravy tohoto rukopisu nebyl sborník dosud publikován.

Od svého počátku (tj. od roku 1993) publikuje pravidelně články s tematikou archeologie novověku sborník *Archeologie ve středních Čechách* (vydává Ústav archeologické památkové péče středních Čech, redaktor Michal Lutovský). Pravidelně je věnována pozornost novověké problematice rovněž na seminářích „Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami“, respektive „Archeologia technica“, které od roku 1979 pořádá v nepravidelných intervalech Technické muzeum v Brně (Jiří Merta).⁶

Naopak jen výjimečně bývá zatím zařazována problematika novověku do obsahu ústředních archeologických periodik *Památek archeologických* a *Archeologických rozhledů*, vydávaných Archeologickým ústavem AV ČR v Praze.⁷

Jaké svědectví o aktuálním stavu archeologie novověku v českých zemích můžeme ve výše uvedených odborných periodikách a sbornících nalézt? Především je zjevný velmi široký záběr tematický. Pomyslný základ pyramidy odborné literární produkce tvoří dnes již téměř nepřehledné množství článků, zpráv a odborných sdělení na nejrůznější témata. Podobně jako při studiu starších období zaměřují se archeologové též při studiu novověku na obvyklé archeologické tematické okruhy: sídlištní a výrobní objekty, hroby a hřbitovy, dále studie z historie vojenství a z aktuálních témat studie související s problematikou vývoje krajiny. Většina prací má charakter zpráv o jednorázových terénních akcích [např. *Beková – Koucký 2004; Koucký – Stolz – Stolzová 2004*]. Spíše výjimečně je informace o terénním výzkumu rozvinuta do podoby studia určité dílčí problematiky [srv. např. *Vyšohlíd 2007b; Omelka – Řebounová – Šlancarová 2010*].

Plně v souladu s obecným charakterem archeologického studia postmezolitických kultur a společností je rovněž při studiu novověku věnována mimořádná pozornost keramice. I pro období novověku je keramika chápána jako klíčový pramen pro poznání chronologických a prostorových kulturních vztahů. Problematice novověké keramiky byla také věnována v roce 2008 konference *Forum Archaeologiae Post-mediaevalis 3* (příspěvky publikovány ve sborníku *Studies in Post-medieval archeology* č. 3, 2009 – viz výše).

Na pomezí archeologie a etnologie se dlouhodobě pohybuje Vítězslav Štajnochr, autor série metodických textů o novověké keramice [Štajnochr 2004; 2005; 2006; 2007; 2008]. Zvýšená pozornost je věnována specifickým fenoménům novověké hrnčířské produkce – habánské keramice [Pajer c. d.], dále například tzv. berounskému zboží [Matoušek – Scheufler 1980; Matoušek – Scheufler c. d.], mezzomajolice [Matoušek – Scheufler – Štajnochr c. d.; Štajnochr 1998; Štajnochr – Fröhlich – Krajíc – Militký 1998]. Kromě nádob je pozornost věnována i dalším keramickým výrobkům, kachlům [Žegklitz 2006]

6 Prvých šest seminářů, resp. sborníků bylo publikováno pod názvem „Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami“ (1980–1990). Počínaje rokem 1992 jsou sborníky, resp. semináře uváděny pod názvem „Archeologia technica“. Podrobně na www.starahut.com.

7 Není smyslem tohoto textu podat vyčerpávající bibliografii oboru archeologie novověku v českých zemích. Vědomě proto pomíjím regionální periodika, která mohou také obsahovat řadu zajímavých titulů [srv. např. *Kalferst – Sigl 1990; Prostředník 1991–1992*].

nebo dýmkám [např. *Vyšohlíd 2007b; Ulrychová 2010*]. Velkoryse pojatých projektů studia novověké keramiky je však zatím málo [např. *Žegklitz 1990; Žegklitz – Zavřel 1990*].

Další relativně značně frekventovaný tematický okruh představuje novověké sklářství. Podobně jako v případě textů o hrnčířské problematice jde většinou o více či méně obsáhlé zprávy o terénních akcích [srv. např. *Hejdomová 1981; Kaván 1982; Žegklitz 2007; Bernat – Štědra 2007; Hrubý – Hejhal – Kašák – Malý – Valkony 2009*]. K relativně častým tématům lze počítat rovněž problematiku novověkého vápenictví a cihlářství [srv. např. *Bláha – Sigl 2007*]. Zvýšená pozornost je věnována též problematice pozůstatků po dobývání a zpracování nerostných surovin. Klasikem montánní archeologie je, vlastně byl Jaroslav Kudrnáč, který se systematicky věnoval zvláště pravěkému a středověkému období [např. *Kudrnáč 1991*]. V posledních letech je věnována také pozornost metodice terénní práce [Nováček 1993; Večeřa 1998; Týž 2009]. Především díky Radomíru Pleineroovi a Věře Souchopové má u nás velmi dlouhou tradici archeologické studium pravěkého a středověkého železářství. Pro archeology novověku však může být inspirující například i studie Zdeňka Rasla [1979]. Pozoruhodnou skupinu tvoří studie věnované archeologickým pramenům k tématu novověkých vodovodů a kanalizací [Ulrychová 1994; Široký 2000; Krajíc 2009].

Z kategorie zpráv o dílčích archeologických výzkumech – více či méně obsáhlých – se vymykají přinejmenším tři tematické okruhy, které vykazují rysy dlouhodobého cíleného systematického studia určité problematiky. Na prvním místě je třeba jmenovat problematiku novověkého vojenství. Výrazem mimořádného zájmu o archeologii vojenství byl seminář „Problematika zemních opevnění od raného novověku po rok 1945. Od počátku třicetileté války po konec druhé světové války“, který uspořádal v Josefově ve dnech 24.–25. října 2008 Národní památkový ústav, územní pracoviště v Josefově (Jiří Slavík).⁸ Sborník z této konference⁹ ovšem představuje pouze příslovečnou špičku ledovce, jehož základnu tvoří aktivity nejen relativně početné profesionální obce archeologické a historické, ale také akce četných laických zájemců o dějiny vojenství (především z řad amatérských spolků historie vojenství, zaměřených například na problematiku třicetileté války, dále napoleonských válek, prusko – rakouské války v roce 1866 nebo na období 1. a 2. světové války). Předmětem studia jsou především relikt polních opevnění, v menší míře rovněž náhodné nálezy válečných hrobů. Kromě stručných zpráv o jednotlivých lokalitách a nálezech byly publikovány i studie o dlouhodobých systematických výzkumech novověkých bojišť a polních opevňovacích soustav [např. *Matoušek – Hájek – Kubů – Meduna 1990; Smrž – Meduna – Brůna – Křivánek 1999; Matoušek 2006; Smrž – Hlušítk 2007*]. Specifickou odnož archeologie novověkého vojenství představuje projekt systematického komplexního studia rytin bojišť třicetileté války na území České republiky. Projekt vznikl na půdě Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy (Václav Matoušek, katedra obecné antropologie) a později byl rozšířen též na Fakultu stavební Českého vysokého učení technického (Růžena Zimová, katedra mapování a kartografie). Na projektu se podíleli pedagogové a studenti obou fakult. Analýzy jednotlivých rytin jsou založeny především na kombinaci studia ikonografických, písemných, a kartografických pramenů

8 V době závěrečné korektury této statě byl avizována další obdobně zaměřená konference téhož pracoviště – 11. specializovaná konference stavebně-historického průzkumu: „Opevnění“, Žacléř 12.–15. června 2012.

9 Polní opevnění od třicetileté války do roku 1945. Monumenta vivent. NPÚ-ÚOP. Jaroměř – Josefov 2010.

s využitím metod archeologického terénního výzkumu a metod dějin umění (dosavadní průběh a výsledky studia shrnují [Blažková – Matoušek 2010; Matoušek – Blažková v tisku a; Matoušek – Blažková v tisku b]). Pokusem o reprezentativní přehled archeologického zájmu o novověké vojenství je kolektivní studie Romana Grabolleho, Václava Matouška, Petra Meduny a Zdeňka Smrže [2009].

Tematicky podobný proud navazuje na obecný zájem o krajinnou problematiku jako takovou, jakož i na specifický obor archeologie krajiny [srv. Gojda 2000]. Výsledkem jsou některé regionální studie o vývoji krajiny v novověku. Určitou konjunkturu vykazuje zájem zejména o tzv. „barokní krajinu“. Ve srovnání s tématem novověkého vojenství se však problematice novověké krajiny dosud věnuje výrazně menší okruh archeologicky orientovaných badatelů, zejména Martin Dohnal [srv. Dohnal 2003a; 2003b; Matoušek 2006; Dohnal 2006; 2008]. Důrazem na studium kartografických pramenů je archeologické pojetí studia vývoje novověké krajiny velmi blízké přístupům badatelů z oboru historické geografie (srv. dnes již téměř čtyři desítky čísel dříve sborníku, nyní časopisu *Historická geografie*).

Další relativně intenzivně pěstovanou subdisciplínou archeologie novověku, tentokrát na pomezí etnologie a archeologie, hojně využívající mimo jiné metody experimentální archeologie, je studium novověkých lesních řemesel. Vůdčí osobností tohoto podoboru je etnolog Jiří Woitsch (naposledy shrnuje [Woitsch 2009], zde obsáhlý seznam další literatury; z dalších dílčích studií například [Belisová 2004]; [Lissek 2004]; [Dragoun – Matoušek 2004]; [Cyrus – Matoušek 2009]). Je pravděpodobné, že postupně se začnou vynořovat též další témata, kolem nichž se soustředí větší množství badatelů. Příkladem může být pozoruhodná problematika archeologicko-etnologického studia zaniklého budního hospodářství v Krkonoších [Kalferst – Sigl 1990; Hartmannová 2005].

Relativně velké množství publikovaných dílčích výzkumů i rozsáhlých badatelských projektů dovoluje obecnější úvahy o aktuálním chronologickém a tematickém vymezení zájmu archeologie novověku na našem území. Především je evidentní, že podstatná část badatelů angažujících se v oboru archeologie novověku je dosud ještě orientována víceméně tradičně. Určující badatelské trendy vycházejí stále hlavně z okruhu badatelů v oboru archeologie středověku a z prostředí etnologického. Jinými slovy, archeologický zájem o novověk má zatím povýtce charakter archeologie postmedievální. Není tak důležité, že předmětem studia je zpravidla problematika 16., 17., nejvýše 18. století. Mnohem podstatnější je, že snad jen s výjimkou historie vojenství a vývoje novověké krajiny se badatelský zájem soustředí na doznívání (či naopak další rozvíjení) kulturních fenoménů tradovaných od středověku. Charakteristickým příkladem je problematika lesních řemesel. Je pravda, že odborný zájem Jiřího Woitsche a dalších badatelů zasahuje chronologicky místy hluboko do industriální epochy. To však není dáno cíleným zájmem o tuto epochu, ale technologicky, tím, že například tradiční výroba potaše nebo dřevěného uhlí doznívala ještě hluboko do 19., vlastně až do 20. století.

Domácí variace na archeologický výzkum novověku proto zatím nesouvisle postihuje pouze některé vybrané stránky novověké reality. Téměř zcela mimo badatelský zájem novověké archeologie u nás zatím zůstává neobyčejně významná a důležitá rovina, formování moderní industriální společnosti a její kultury. Monografie Václava Matouška [2010] zatím pouze „mapuje terén“ a připomíná tematické okruhy, na něž by se v budoucnu mohla domácí industriální archeologie zaměřit. Ojedinelé počiny [např. Ustohal

– *Stránský 2002; Rak 2008*] zatím nedosahují komplexnosti, jaká dnes charakterizuje například britskou industriální archeologii. Tak programová studie Marylin Palmerové [2005] vytyčuje tématické kruhy, které široce překračují u nás zatím jen úzce, tradičně či „doslovně“ chápanou industriální archeologii. Jsou to: 1. kontinuita a diskontinuita sociálního a kulturního vývoje v období industrializace; 2. problematika výroby a spotřeby; 3. studium výrobních podniků a výrobních areálů; 4. studium průmyslových sídel jako celku, včetně obytných a dalších prostorů; 5. problematika společenských tříd, sociálního statusu a identity; 6. sociální kontrola, paternalismus, dobročinnost; 7. studium průmyslových artefaktů a jejich reliktních; 8. vývoj krajiny v období industrializace a 9. mezinárodní souvislosti procesu industrializace.

Pro takovéto komplexní antropologické pojetí procesu modernizace společnosti dosud v naší archeologické tradici žádné opory nenacházíme. Velmi dobré předpoklady pro rozvoj moderní industriální archeologie jsou však vytvořeny v příbuzných oborech. Dlouhou, bohatou a úspěšnou tradici má u nás jednak studium dějin techniky [např. *Dějiny 1974, Studie 1983–86, nebo Hlušíčková a kol. 2001–2004*], jednak široký obor hospodářských dějin. V posledně zmíněné oblasti zůstával pro námi sledované období dlouho středem odborného zájmu především fenomén průmyslové revoluce (byť poměrně komplexně chápaný), a to zejména díky práci a vlivu Jaroslava Purše (připomínám alespoň syntetické práce [Purš 1960 a 1973]). Mnoho cenných informací obsahuje publikační řada *Zpravodaj komise pro dějiny závodů*, vydávaná v Praze od poloviny 70. do konce 80. let. Výrazný hospodářsko-geografický aspekt akcentovala zase severomoravská (ostravská) a slezská (opavská) badatelská centra, například v sérii sborníků nazvané *Průmyslové oblasti* (shrnující monografii viz též [Gawrecki 1987, Steiner 1991]). Od 90. let 20. století se objevuje snaha alespoň částečně se vyrovnat s Puršovým odkazem a vlivem. Výsledkem je pokus o syntézu sestavitelů z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (srv. syntetickou práci [Jakubec – Jindra (eds.) 2006]). V roce 1987 vznikla při Národním technickém muzeu Sekce ochrany průmyslového dědictví a od roku 2002 pracuje při Českém vysokém učení technickém „Výzkumné centrum průmyslového dědictví“. Nedílnou součástí práce obou institucí je vyhledávání, dokumentace a ochrana industriálních památek, tj. činnosti, které v 50. letech 20. století iniciovaly v Anglii zrod industriální archeologie.¹⁰ V této souvislosti uvádím, že technické stavby se u nás začaly zapisovat do „Státního seznamu nemovitých kulturních památek“ již v roce 1958. V polovině 70. let 20. století byl do koncepce památkové péče zahrnut Program záchrany, obnovy a společenského využití památek výroby, vědy a techniky. V „Ústředním seznamu kulturních památek České republiky“ je zapsáno 2800 objektů, které dokládají historický vývoj výroby, vědy a techniky [Kotalík 2008].

Pro moderní industriální archeologii je velmi důležité, že Národní technické muzeum v Praze vydává již řadu desetiletí množství publikací z oboru dějin techniky a dějin průmyslu, včetně otázek sociálních. Připomínám alespoň řadu *Studie z dějin hornictví*¹¹ a *Studie z dějin hutnictví*.¹²

10 Kromě těchto dvou ústředních institucí pracuje v České republice ještě řada dalších profesionálních i amatérských institucí, které se zabývají dílčími regionálními či tématickými okruhy procesu industrializace.

11 V letech 1971–2010 vyšlo zatím 39 svazků.

12 V letech 1971–2010 vyšlo zatím 40 svazků. Nultý sborník z roku 1971 se nazýval „Z dějin hutní

Neméně dlouhou a bohatou tradici má u nás studium sociálních poměrů. Původní přednostní zaměření na dělnickou problematiku je třeba patrně na ediční řadě „Etnografie dělnictva“, vydávané Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV,¹³ nebo na syntetickém díle Antonína Robka a kol. [1980]. V posledních dvou desetiletích došlo k přirozenému odlivu zájmu o tuto dříve protěžovanou tematiku, zájem řady odborníků se odvrátil od masových jevů k opačnému pólu a soustředil se na výzkum elit (za všechny například [Štaif 2007] či [Kubů – Šouša 2008]). V poslední době se však zdá, že nová generace mladých badatelů se k dělnické problematice – pochopitelně z mnohem širších metodických a metodologických pozic – úspěšně vrací [např. Jemelka 2008].¹⁴ Asi největší badatelskou i vědecky-organizační pozornost věnovala ovšem sociálním aspektům vývoje naší moderní společnosti v celé řadě publikací dvojice našich dosud asi nejkompetentnějších autorů – Jiří Matějček a Jana Machačová [Machačová – Matějček 2002, či nejnověji 2010]. Jejich pohledy, dlouhodobě se snažící o kritiku a překonání starších dobových podmíněných přístupů, pak dnes doplňují a rozšiřují další díla obecnějšího charakteru [srv. např. Lenderová – Jiránek – Macková 2009].

Archeologickému zájmu o vývoj krajiny, jinak řečeno environmentální problematice je velmi blízká tradice oboru historické geografie, jehož rozvoj je u nás spjat se jmény Františka Roubíka, Zdeňka Boháče, Leoše Jelečka až po dnešní přední odborníci Evu Semotanovou. Připomínám alespoň témata dvou posledních historicko-geografických konferencí pořádaných Historickým ústavem AV ČR v Praze a Katedrou sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy: „Krajina města – město v krajině“ (Praha 20. 1. 2010), „Průmyslová krajina jako kulturní dědictví“ (Praha 19. 1. 2011). Z tradičního historicko-geografického přístupu při studiu vývoje vzájemného vztahu člověka a přírody v procesu industrializace vyšel Leoš Jeleček. Nejprve systematicky sledoval proměny krajiny v důsledku transformace zemědělství v průběhu 19. století [Jeleček 1985; 1989; 1991; 1995], později svůj badatelský zájem rozšířil a stal se propagátorem subdisciplíny environmentálních dějin [Jeleček 1994; 2000a, b].¹⁵ Nakonec je v této souvislosti třeba zmínit rovněž přístup, zabývající se vývojem a proměnami způsobů (nejen) ekonomického využití krajiny, tzv. „Land-Use“, který se nadějně rozvíjí například při úspěšné spolupráci geografů a historiků v Brně.

Pouze na okraj podotýkám, že bez ohlasu nezůstal v našich zemích ani specifický obor archeologie současnosti. Na rozdíl od Spojených států amerických, kde je již řadu desetiletí tento obor rozvíjen jako specifická odnož v souvislostech sociální a kulturní antropologie, se u nás dosud jedná spíše o dílčí zprávy o jednotlivých nálezech [např. Matoušek – Zelenka 1986; Matoušek 1992]. Soustavnější pozornost, zprvu laická, později i profesionální je zatím věnována pouze problematice vojenství 20. století [např. Vaněček – Vlach – Majzlík – Doležal – Ustohal 2003; Rak 2008].¹⁶

výroby“. Obecně zaměřené publikační řady vycházejí v Národním technickém muzeu od roku 1955 (Sborníky NTM), resp. 1961 (Rozpravy NTM).

13 12 svazků Etnografie dělnictva vycházelo v Národopisné knižnici v letech 1974–1988 (svazek NK 9 – Etnografie dělnictva 1 – až do sv. NK 36 – ED 12).

14 Svědčí o tom i nedávná konference nazvaná „Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia“, která se konala v Ostravě ve dnech 14. a 15. dubna 2011.

15 Podrobně k možnostem rozvoje industriální archeologie v českých zemích Matoušek [2010: 20–24].

16 Pomineme-li, že již desítky let je, spíše jako usměvná rarita připomínán v odborných kruzích archeologický výzkum údajného rodného domku Klementa Gottwalda, pak si jistě v posledních letech

Závěry:**Archeologie novověku v soustavě historických, respektive společenských věd**

Současná badatelská praxe vygenerovala u nás během posledních dvaceti třiceti let několik pojetí nazírání na smysl a místo archeologie novověku. Především je nutné zopakovat, že v souvislostech samotné archeologie již přestalo být archeologické studium novověku posuzováno jako extravagantní rarita. Ačkoliv nemá dosud svůj oficiální samostatný status, rysy svébytné respektované disciplíny již vykazuje (vlastní konference, sborníky, možnost publikovat také v respektovaných odborných časopisech, systematická výuka na vysokoškolských pracovištích). Ovšem archeologové specializovaní výlučně na novověk u nás dosud nepracují. Podstatná část badatelů oboru archeologie středověku přitom již přesah do novověku (zejména raného) chápe jako samozřejmost. Výsledkem je však výše zmiňované převládající „postmedievální“ zaměření nového oboru.

Poněkud složitější je místo archeologie v širším kontextu společenských/historických věd. V doznívající starší tradici, chápající komplex společenských věd jako soustavu relativně samostatných a uzavřených disciplín a subdisciplín, je archeologie novověku dosud přijímána jako specifická odnož archeologie obecně, která s ostatními společenskými (především historickými) vědami nemá mnoho (případně nic) společného. Stoupá však počet badatelů, kteří archeologii novověku akceptují, ať již ve smyslu starší tradice mezioborové spolupráce nebo formující se platformy antropologického studia (srv. dílo Jiřího Woitsche). I v těchto případech však platí, že archeologický zájem o industriální problematiku (dobu, kulturu) je zatím spíše výjimkou. Badatelé sdružující se kolem časopisu *Historická geografie* (s vůdčími osobnostmi Evou Semotanovou či Pavlem Chromým) nebo Výzkumné centrum průmyslového dědictví při Českém vysokém učení technickém však naznačují, že i zde je možné do budoucna očekávat změny přístupu.

Na závěr zbývá naznačit, jaké role plní, respektive může plnit archeologie novověku, přesněji řečeno soustava subdisciplín, jež se dnes pod souhrnným názvem archeologie novověku skrývá. Současné pojetí oboru se u nás zatím omezuje především na tradiční zájmovou sféru archeologie obecně, tj. na terénní studium tzv. „hmotné kultury“. Jinými slovy na vyhledávání, popřípadě záchranu a dokumentaci movitých i nemovitých reliktních zaniklé hmotné kultury. Archeologové zpracovávají tyto objekty svými specifickými metodami a výsledný archeologický obraz zaniklé reality poté – analogicky jako při studiu starších nálezů z historických období – zařazují do širších kulturních a společenských kontextů. Zatím spíše ojedinělé projekty systematického studia určité problematiky (vojenství, vývoj krajiny, lesní řemesla a některé další) mívají charakter více či méně široce pojaté mezioborové spolupráce především se zástupci historických oborů, dále etnology, v případě studia krajiny též s přírodovědci, zejména s botaniky a geology. Zatím jen výjimečně jsou tyto projekty pojímány komplexně z pozic kulturní a sociální antropologie (lesní řemesla, respektive Jiří Woitsch). Ovšem v souvislosti s tím, jak se od počátku 90. let 20. století postupně rozrůstá domácí antropologická obec, je velmi pravděpodobné, že antropologicky pojatých projektů bude přibývat. V takových případech se ovšem nebude již jednat o archeologii v tradičním slova smyslu,

zasluhují zvýšenou pozornost pozoruhodné aktivity katedry archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Jedná se například o studium leteckých vraků z období 2. světové války, studium hromadných hrobů ze závěru 2. světové války nebo systematické terénní studium lokalit trappskeho hnutí.

nýbrž o aplikaci archeologických metod při komplexním („holistickém“) studiu určité problematiky. Doménou archeologických metod přirozeně zůstane terénní práce – ať již ve smyslu destruktivní nebo nedestruktivní archeologie.¹⁷

Zatím zcela otevřená je potenciální role archeologie při studiu industriálního období. Je nepochybné, že počáteční skepse [Merta 1980] již není v současné době na místě. Na druhé straně je evidentní, že pro britskou variantu v podstatě antropologické industriální archeologie nejsou zatím u nás vhodné podmínky. Stejně otevřená zůstává i otázka archeologického studia současnosti. Severoamerické pojetí, tj. aplikace archeologických metod při studiu otázek sociálně antropologických (srv. [Rathje 1974], dále tzv. Garbage project), je rovněž v našich podmínkách dosud spíše jen zajímavým podnětem, který v badatelské praxi u nás zatím nevyvolává větší ohlas. I když například archeologické studium zaniklých trampských osad realizované katedrou archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity naznačuje, že taktéž v tomto směru je možné v budoucnu očekávat zajímavé projekty.

Bez ohledu na to, jakými konkrétními cestami se bude archeologie novověku ve svém dalším vývoji u nás ubírat, je již nyní možné její místo v souvislostech studia novověku v obecném smyslu vymezit. S ostatními archeologickými disciplínami bude archeologii novověku spojovat důraz na terénní práci a tím i na metody terénního výzkumu a následného laboratorního zpracování informací v terénu získaných. Také při studiu novověku lze proto očekávat důraz na spolupráci s vědci o přírodě, stejně jako s fyzikou a chemií, a budou využívány rovněž aplikace matematických modelů.

Podstatný rozdíl však bude ve stanovení cílů a smyslu studia. Při studiu pravěku činí absence ostatních druhů pramenů kulturního původu z pramenů archeologických téměř jediný zdroj informací o zaniklých společnostech.¹⁸ Při studiu období časně historických a zvláště při studiu středověku však již archeolog musí přihlížet k dalším druhům pramenů (písemným, ikonografickým, lingvistickým, architektonickým aj.).¹⁹

Při studiu novověku v českých zemích pak již archeolog vstupuje do velmi důkladně zpracovaného badatelského pole, vyznačujícím se navíc neobyčejným bohatstvím a rozmanitostí pramenů základny. Příslušné „přepisování dějin“, jakého můžeme být někdy svědky při studiu středověku,²⁰ proto od archeologie při studiu novověku a moderní doby očekávat nemůžeme. Pravděpodobnější je, že archeologie bude „obsazovat badatelské niky“, které zůstávají dosud tradičními metodickými postupy opomíjené nebo nedostatečně zpracované. Jedná se především o velké téma vztahu člověka a jeho

17 K pojmům destruktivní a nedestruktivní archeologie naposledy podrobně Martin Kuna a kol. [2004].

18 Škola nové/procesuální archeologie a s ní úzce související intenzivní zájem archeologie o problematiku vývoje vztahu člověka a jeho přírodního prostředí jsou od 60./70. let minulého století projevem kritiky představy, rozvíjené již od 18. století, že kulturní vývoj, resp. pravěké dějiny, lze rekonstruovat na základě samotných archeologických pramenů. Ke studiu vývoje lidské společnosti v souvislostech vývoje přírodního prostředí zevrubně Martin Gojda [c. d.].

19 Jako příklad lze uvést pokusy identifikovat pomocí archeologických metod lokality známé z písemných pramenů (např. Wogastisburg, Canburg, velkomoravská hradiště), identifikovat pohřby významných osobností (např. hroby prvních Přemyslovců na Pražském hradě) nebo doložit významné historické události (vyvraždění Slavníkovců na Libici v roce 995). Charakteristickým rysem archeologického studia středověku je orientace na „dějiny každodennosti“, obecně známé jsou i diskuze archeologů a uměleckých historiků na téma vývoje hradní architektury atd.

20 Příkladem může být srovnání výsledků studia vývoje hradní architektury metodami dějin umění, lépe řečeno architektury (Dana Menclová) a metodami archeologie (Tomáš Durdík).

přírodního prostředí, respektive vývoje kulturní krajiny. Podobně jako při studiu středověku může archeologie přinést významné poznatky i v oboru dějin každodennosti (namátkou bydlení, pohřbívání, detailní poznání technologických procesů apod.). Výzkumy zaniklých skláren, stanovišť lesních řemesel, pozůstatků těžby nerostných surovin, ale i zaniklých bojišť naznačují, že i ve zdánlivě důkladně probádaném novověku se kromě „velkých témat“ nabízí archeologovi dostatek „volných“ témat menších.

Role archeologie při studiu novověku jistě nebude tak exkluzivní, jako při studiu pravěku, časné doby dějinné nebo středověku. O to zajímavější, záslužnější i badatelsky dobrodružnější bude odkrývání příslovečných bílých míst v prostoru již dávno zdánlivě důkladně zmapovaném.

Pozoruhodné zkušenosti přinesl v závěru roku 2011 workshop „Archeologie modernity“, uspořádaný katedrou archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni.²¹ Jednalo se o jedno z prvních (ne-li zcela prvé) oficiální odborné setkání, na němž zazněly příspěvky z archeologických výzkumů zahrnujících chronologicky období od raného novověku až do současnosti. Kromě toho byli domácí badatelé konfrontováni s badateli z oboru archeologie novověku z Finska. Akademická obec bude s průběhem a výsledky workshopu v budoucnu informována prostřednictvím specializovaného sborníku. Již nyní však lze uvést dva důležité poznatky. Z přednesených příspěvků domácích badatelů bylo zcela zřejmé, že zvláště pro nejmladší, ale i střední generaci je přinejmenším lákává, ne-li samozřejmá aplikace archeologických metod studia rovněž na problematiku 19. a 20. století. Velmi zajímavá byla konfrontace praxe domácí a finské archeologie novověku, která na workshopu reprezentovala, zjednodušeně řečeno, anglosaskou antropologickou školu. Bylo více než zjevné, že přes veškerou snahu se domácí reprezentanti archeologie novověku s antropologickým přístupem v podstatě zcela míjejí. Také plzeňský workshop přesvědčivě ukázal, že i po sto letech je archeologie novověku u nás stále ještě ve stavu zrodu a skutečné ustavení této disciplíny (nebo soustavy disciplín) nás teprve čeká.

Exkurz – dva příklady aplikace archeologických metod studia na problematiku vývoje (nejen) novověké krajiny

1. Vývoj krajiny bojiště u Třebele

Prvotním impulsem k zahájení systematického studia bojiště z roku 1647 pod hradem Třebel na tachovském okrese (cca 15 km severozápadně od Stříbra) byl nález reliktní polního opevnění (reduty) v lesním porostu na katastru obce Svahy. Na archeologickou sondáž zmíněné reduty záhy navázala snaha ověřit, zda se v terénu nedochovaly pozůstatky dalších opevnění. Tato etapa výzkumu byla založena na kritické analýze dvou rytin bojiště publikovaných v šestém svazku dobového publicistického díla *Theatrum Europaeum*.²² Při vyhledávání dalších opevnění se ukázalo, že v prostoru bývalého bojiště je – především v dnešních lesních porostech – dochováno velké množství dalších reliktních antropogenních aktivit z minulých dob. Šlo především o okrajové části plužin (zemědělských pozemků)

21 Workshop se uskutečnil 1. prosince 2011 v prostorách Západočeského muzea v Plzni.

22 Na základě kombinace zmíněných ikonografických pramenů, kartografických pramenů, písemných pramenů a povrchového terénního průzkumu vyšlo najevo, že rytiny jsou mimořádně kvalitním záznámem krajiny bojiště v polovině 17. století. Na základě tohoto poznatku se pak rozvinul samostatný projekt systematického mezioborového studia ikonografických pramenů k bojištím třicetileté války na území České republiky.

a stopy po těžbě nerostných surovin (dobývání kamene a písku). Dále o zaniklé mlýny a související soustavy mlýnských struh, v menší míře pak o další objekty (zaniklá obydlí, stopy po pálení dřevěného uhlí, zaniklé úseky pozemních komunikací, opuštěné vojenské objekty z 20. století, aj.). Vyhledávání, dokumentace a interpretace těchto objektů vycházela z metodiky studia zaniklých středověkých osad a jejich pluzin vypracované Ervínem Černým [1973]. Na katastru jedné vesnice, zaniklé po odsunu Němců po 2. světové válce, byla dokumentace zaniklých pluzin doplněna detailním botanickým průzkumem, jehož cílem bylo identifikovat botanické relikty zaniklých lidských aktivit.

Na základě kombinace studia písemných, ikonografických a kartografických pramenů a poznatků přírodovědných bylo možné rekonstruovat vývoj krajiny v širším okolí bojiště. Z geologicko-pedologického pohledu je možné konstatovat, že bitva se odehrála v oblasti poznamenané aktivní a relativně intenzivní tektonickou činností, kterou lze sledovat od prvohor až do současnosti. Relativně značně členitou krajinu pokrývají hnědozemě vhodné spíše pro lesní porosty a pastvu než pro intenzivní rostlinářské zemědělství. Ekonomická prosperita kraje byla pravděpodobně již od pravěku založena na poloze na důležité pozemní komunikaci, spojující střední Čechy s Bavorskem (přes plzeňskou kotlinu a Chebsko). Dominantou krajiny v okolí bojiště je vulkanit Vlčí hora (přes 700 m n.m.), převyšující okolí o 150–200 metrů. Ojedinelé nálezy naznačují, že Vlčí hora mohla být již ve střední době bronzové opevněným centrem (hradištěm). V 1. polovině 13. století byl na východním úpatí Vlčí hory, lépe řečeno nad komunikací Plzeň – Stříbro – Planá – Cheb vybudován hrad Volfštejn. V polovině 13. století posílil dohled nad touto dopravní spojnici hrad Třebel, vybudovaný tentokrát na západním úpatí hory. Městečka Planá a Černošín (obě na hlavním komunikačním tahu) jsou doložena rovněž ve 13. století. Okolní vesnické osídlení připomínají písemné zprávy ojedinelé ve 13., většinou ve 14. století. Soustředění dvou hradů v těsné blízkosti je pochopitelné vzhledem k tomu, že pod Vlčí horou se cesta do Bavorska křížila se severojižní spíše lokální spojnici Teplá – Svojsín (pravděpodobně dále na Kladruby).

Tři týdny trvající střetnutí švédské a císařské armády na přelomu srpna a září 1647 má svojí historicko-geografickou logiku. Po dobytí Chebu pokračovala švédská armáda do nitra Čech po zemské stezce. Pod Vlčí horou zastavilo její postup hluboké severojižní kaňonovité údolí Kosího potoka (pravděpodobně tektonického původu). Císařské armádě k úspěšnému zastavení nepřítele stačilo, aby se opevnila na východní hraně údolí. Po několika šarvátkách a především vyrabování širokého okolí obě armády z bojiště po necelém měsíci odtáhly, přičemž Švédové se vrátili zpět na německé území.

Okolí zmíněného bojiště se v následujících desetiletích a stoletích vyvíjelo následujícím způsobem. Na konci 17. století posílily význam komunikace do Bavorska poštovní úřady v Plané (1689) a v Černošíně (1690). Prosperoval rovněž nevěstinec Wadonka v serpentínách pod Vlčí horou. V roce 1872 však železniční trať, situovaná jižně od staré pozemní komunikace do údolí Mže, stáhla na sebe velkou část dálkové dopravy, čímž byl zahájen postupný úpadek kraje, který trvá dodnes. Pokusy o průmyslové zpracování železa v údolí Kosího potoka (Wunschel či Amsel Bach) v 19. století byly asi po čtyřech desítkách let zastaveny jako nerentabilní. S odlivem obyvatelstva do významnějších ekonomických center mimo region souviselo živelné i plánované rozšiřování lesních ploch na úkor orné půdy. Původní význam si podržela pouze Planá u Mariánských Lázní, nově též jako důležitá železniční stanice (křížovatka lokální a dálkové trati).

Celkový úpadek krajiny z okolí bitvy u Třebele po 2. světové válce ještě prohloubil odsun německého obyvatelstva. Obě nedaleká městečka (Černošín a Planá) se se sociální změnou vyrovnala sice poměrně brzy, tvrdý dopad měl však odsun na vesnické osídlení. Neschopnost nově příchozího obyvatelstva adaptovat se na místní podmínky vedla v jednom případě k zániku vsi.²³ Ostatní vesnická sídla postupně upadala, nejpočetnějším elementem se v nich stávali sociálně slabí a méně „přizpůsobiví“ občané (tj. většinou dosídlenci pocházející z jiného, zpravidla méně vyspělého společensko-kulturního prostředí). Definitivní zánik vesnického osídlení odvrátila ve druhé polovině 20. století teprve vlna chatařství a zejména chalupářství. Pro svou periferní polohu se v 70. letech tato krajina stala útočištěm některých příslušníků disentu a dalších osob odcházejících z Prahy v důsledku odporu k establishmentu, eventuálně hledající klidnější, zdravější a vůbec negativními jevy moderní doby méně zasažené prostředí. Řada z těchto lidí žije v kraji dodnes a mnozí z nich převzali po roce 1989 roli hybatelů místního kulturního života, zahrnujícího i pokusy o navázání na kulturní tradice předchozího německého osídlení.

Zprovoznění mezinárodní dálnice D5 v úseku Plzeň – Rozvadov (a tedy další posun významné dálkové komunikace jižně od původní trasy a celého regionu) v závěru 20. století odsunulo krajinu třebelského bojiště definitivně do role málo významné periferie. Možný rekreační potenciál oblasti dosud zůstává většinou jen na úrovni chatařství a chalupářství, jehož nositelem jsou nejčastěji nižší střední vrstvy z nepříliš vzdáleného okolí.²⁴

2. Vývoj krajiny v prostoru vchynicko-tetovského kanálu

Na sklonku 18. století vybudovali Schwarzenbergové na Šumavě dva plavební kanály, jejichž smyslem bylo dopravovat vytěžené dřevo jednak do Rakouska, zejména do Vídně (tzv. schwarzenberský kanál z let 1789–91), jednak do českého vnitrozemí, případně dále po Labi na německé trhy (vchynicko-tetovský kanál, 1799–1800).²⁵ V současné době kanály již dávno neplní svojí původní ekonomickou funkci, částečně byly obnoveny jen jako technická památka a turistická atrakce. Tyto druhotné role však poněkud zkreslují jejich původní smysl a následný krajinnotvorný význam. Množství písemných, ikonografických a v neposlední řadě i archeologických pramenů však dovoluje rekonstruovat nejenom vznik a vývoj kanálů, ale také jejich klíčovou roli v proměnách šumavské krajiny. Tereza Blažková [2010], autorka projektu zabývajícího se výzkumem vchynicko-tetovského kanálu, zkombinovala výpověď písemných, ikonografických a kartografických pramenů s metodami orální historie a metodami archeologického terénního průzkumu.

Prostor, v němž byl na konci 18. století vybudován vchynicko-tetovský kanál, byl člověkem ekonomicky využíván velmi dlouhou dobu, byť nesoustavně a spíše jen příležitostně (nárázovitě). Již v době laténské je zde doloženo intenzivní rýžování zlata. Pravděpodobně od pravěku procházela tímto územím komunikace sloužící přepravě soli z alpského prostoru do Čech. Dosvědčují to i písemné prameny, které dokládají existenci jedné z větví této důležité dopravní cesty, tzv. Zlaté stezky, již v raném středověku.

23 Charakteristické ovšem je, že jedině dvě vsi, které zanikly v souvislosti s odsunem německého obyvatelstva (Řešánov a Horní Víška), hrály už v raném novověku výrazně periferní roli a tedy již dlouhou dobu před odsunem tak v podstatě směřovaly k zániku.

24 Podrobně in [Matoušek 2006].

25 Projektantem obou staveb byl knížecí úředník ing. Josef Rosenauer (1735–1804).

Od 13. století je ve sledovaném regionu doloženo hutnictví železa a od 16. století se datuje rozkvět sklářské výroby.

V důsledku vyčerpání dostupných zásob dřeva ve vnitrozemí Čech začala být v polovině 18. stále silněji pocítována vzrůstající poptávka po dřevě – zejména palivovém. (V celoevropských souvislostech se dokonce s jistou nadsázkou hovoří o tzv. energetické krizi druhé poloviny 18. století.) Prostorová diskrepance mezi zásobami dřeva v okrajových (horských) oblastech a konečnými spotřebiteli ve vnitrozemí (většinou ve velkých městech – Praha, Vídeň) si tak vynutila řešení problému jeho dopravy. Velkorysé projekty plavebních kanálů na Šumavě (například v Novohradských horách) měly přinést efektivní řešení problému, jak dopravit dřevo na trh a jak tak finančně zhodnotit jeho ekonomicky zatím prakticky nevyužitě zásoby v odlehlých horských oblastech.

Rosenauerem navržený kanál začínal u obce Vchynice-Tetov (odtud jeho jméno) cca 2 km severně od Modravy a v několika terénem vynucených zákrutách obcházel kamenitý (a tedy obtížně regulovatelný) tok divoké horské říčky Vydry západně a jihozápadně od ní. Po necelých 14 km pak ústil do splavné říčky Křemelné (a vzápětí – po soutoku s Vydrou – do Otavy). Kromě vlastního kanálu bylo nedílnou součástí celého plavebního systému ještě osm umělých nádrží (klauz), které v případě potřeby zásobovaly kanál vodou. Z nádrží jsou v současnosti dochována jen torza hrází. Všechny zmíněné nádrže byly vybudovány v dnes nepřístupných vysoko položených částech Šumavského národního parku (v průměrné nadmořské výšce 1100 m n. m.).

S výstavbou a provozem kanálu souvisela poměrně intenzivní kolonizace okolní krajiny. Sedm již stávajících osad bylo významně rozšířeno, dalších šest osad vzniklo „na zeleném drnu“. Pouze v jedné osadě (Dlouhá Ves) byly pro dřevaře připraveny unifikované domy (v podstatě jakási dělnická kolonie), v ostatních případech si dřevaři stavěli domy svépomocí. Na splátky měli k dispozici pozemky na pěstování nejnütnějších viktualií (v daných přírodních podmínkách hlavně brambor a zelí) a dále pastviny (každá rodina mohla chovat dvě krávy a tele). Pro potřeby bezprostřední obsluhy kanálu vznikaly kromě osad i samoty a další s jeho provozem související objekty (hájovery, dřevařské chaty). Na činnost kanálu, zejména na jím zprostředkovaný trvalý přísun dřeva, v průběhu času navázal – zejména v podhorských oblastech v bezprostřední blízkosti Otavy – postupný rozvoj průmyslu. Byly zakládány pily, papírny, v roce 1839 byla v Sušici zahájena výroba fosforových sirek, značný rozvoj zaznamenalo v regionu pivovarnictví. Podél kanálu byla vybudována pozemní komunikace, umožňující snadnější dopravu až do Srní. Od konce 80. let 19. století začala po této komunikaci do nitra Šumavy pronikat i organizovaná turistika. S ní bezprostředně souviselo budování turistických chat, turistických rozhleden a značených cest.

Kanálem umožněná rozsáhlá těžba dřeva nebyla zprvu nijak racionálně usměrňována a probíhala dosti živelně a neplánovitě. V zájmu dosahování co největšího objemu vytěženého dřeva se nejednou postupovalo velmi pragmaticky a cestou „nejmenšího odporu“. Ve snaze zabránit škodám na lesních porostech kupříkladu nechali majitelé panství (Schwarzenbegové) již v roce 1817 vystřít v celém revíru veškerou jelení zvěř.

Teprve zhruba padesát let po zprovoznění kanálu si majitelé panství, spíše jejich lesnický personál, začali uvědomovat neblahé důsledky nepromyšlené extenzivní těžby dřeva. Byly proto vytvořeny plány na změnu (intenzifikaci a plánovitost) lesního hospodaření, které však v letech 1868–70 odsunuly do zapomnění rozsáhlé větrné kalamity.

Z krátkodobého hlediska přinesla likvidace následků větrné smršti a polomů dřevařskou konjunkturu, spojenou s přílivem nových osadníků. Z dlouhodobého hlediska však byla série větrných a následných kúrovcových kalamit (další následovaly v letech 1875 a 1895) prvním projevem závažných ekologických problémů.²⁶

Kanálem se dopravovalo takřka výlučně tzv. polenové (kusové, sáhové) dřevo, které sloužilo především jako palivo (ať již v domácnostech či ve výrobních provozech), pouze v menší míře bylo využíváno jako výrobní surovina. S nástupem a rozmachem průmyslové revoluce byl ovšem spojen postupný přechod velké části finálních spotřebitelů kanálem plaveného dřeva na jiné energetické zdroje – na uhlí, později plyn a elektřina. Poptávka po palivovém dříví tedy klesala, což byl – vedle již zmíněných přírodních pohrom a kalamit – jeden z hlavních důvodů neustále klesajícího objemu plaveného dříví a tedy postupného úpadku hlavní úlohy kanálu. Poslední plavba dřeva po vchynicko – tetovském kanálu se uskutečnila v roce 1958, ovšem již několik desetiletí předtím byl objem jím dopravovaného dřeva nevelký.

Výrazem pokusu o transformaci kanálu na efektivnější provoz byla od 20. let 20. století snaha využít jeho vodní potenciál jiným způsobem. Stal se jím projekt vodní elektrárny, poháněné vodou z kanálu. Vlastní elektrárna byla ovšem uvedena do provozu až v roce 1942.

Sídelní síť, vzniklá v těsné souvislosti s kanálem, se v důsledku ustrnutí jeho ekonomické funkce od konce 19. století již dále nerozrůstala, ani nemohutněla, spíše – v důsledku klesající možnosti ekonomického uplatnění a tvrdých přírodních podmínek – naopak. Odsun německého obyvatelstva po 2. světové válce ji pak zcela zásadním způsobem zredukoval. Většina dřevařských osad v prostoru kanálu buď zcela zanikla, nebo se výrazně zmenšila. Velká část nového stálého obyvatelstva se poté, co se několik desetiletí adaptovala na místní podmínky, postupně přeorientovala na práci v rekreační sféře a tento proces změny ekonomického uplatnění trvá dodnes.

Po letech celospolečenského nezájmu a lhostejnosti tak k zaniklému životu někdejších dřevařských vesnic i lesních samot obrací pozornost až současná historiografie. Její terénní výzkum ovšem značně ztěžuje skutečnost, že podstatná část reliktvů zaniklých antropogenních aktivit se dnes nachází v nepřístupných částech Šumavského národního parku.²⁷ K identifikaci a dokumentaci zaniklých dřevařských osad a jejich hospodářských areálů lze dodnes využívat metodiku, kterou již před desítkami let zformuloval a svými výzkumy prověřil Ervín Černý (viz výše).

26 Vznik kalamit je dnes jednoznačně chápán jako nezamýšlený důsledek živelně probíhající exploatace lesa v 1. polovině 19. století.

27 V této souvislosti je možné připomenout, že metodou oral history bylo možné dokumentovat názor pamětníků z řad neodsunutého německého obyvatelstva, že vyhlášení národního parku je v rozporu s tradicí šumavského osídlení, které bylo „vždy“ založeno na exploataci lesa. Les byl podle pamětníků chápán jako prostředí člověku nepřátelské.

Literatura

- Beková, Martina – Koucký, Karel. [2004]. Nález novověké keramiky z Vysokého Mýta. In. *Archeologie ve středních Čechách* 8, s. 773–785.
- Belisová, Natálie. [2004]. Zpracování smoly v Českém Švýcarsku a Labských pískovcích. In. Belisová, Natálie (ed.), *Minulosti Českého Švýcarska II*. In. *Sborník příspěvků historické konference 2003*, Krásná Lípa: Správa Národního parku Českého Švýcarska, s. 94–183.
- Bláha, Radek – Sigl, Jiří. [2007]. Archaeological excavation of a Modern period brickworks on the Kimberley-Clark site in Jaroměř. In. *Studies in Post-medieval Archaeology* 2, s. 137–144.
- Blažková, Tereza. [2010]. *Proměna krajiny a života v době industrializace na Šumavě: Vchynicko-tetovský plavební kanál jako osa změn v regionu*. Praha: Fakulta humanitních studií UK. Nepubl. mgr. práce.
- Blažková, Tereza – Matoušek, Václav. [2010]. The Complex Research of the Thirty Year's War Battlefields in the Czech Republic, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 52, s. 427–436.
- Bureš, Michal – Pařez, Jan [2006]. Archeologie současnosti a zaniklá krajina Novohradských hor. *Archeologie* 2, s. 46–53.
- Cyrus, Milan – Matoušek, Václav. [2009]. Lhota 2007 – Experimentální pálení milíře tradiční technologií. In. *Archeologia technica 20, Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*. Technické muzeum v Brně, s. 54–60.
- Černý, Ervín. [1973]. Metodika průzkumu zaniklých středověkých osad a pluzin na Drahanské vrchovině. *Zprávy čs. Společnosti archeologické při Čs. Akademii věd XV*.
- Dějiny [1974]. *Dějiny techniky na území Československa do konce 18. století*, Praha: Academia.
- Denkstein, Vladimír. [1953]. O úkolech historické archeologie. *Časopis Národního muzea CXXII*, s. 219–223.
- Dohnal, Martin. [2003a]. *Historická kulturní krajina v novověku. Vývoj vsi a pluziny v Borovanech u Bechyně*. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech.
- Dohnal, Martin. [2003b]. Proměny půdorysného uspořádání osad v okolí Milevska v pozdním středověku a novověku. *Archeologie ve středních Čechách* 7, s. 795–840.
- Dohnal, Martin. [2006]. *Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století*. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech.
- Dohnal, Martin. [2008]. Změny krajiny v pozdním středověku a raném novověku v jižním okolí Čáslavi. In. *Archeologie ve středních Čechách* 12, s. 829–845.
- Dragoun, Bohumír – Matoušek, Václav. [2004]. Archeologický odkryv uhlíště v Olbramově a experimentální pálení dřevěného uhlí v Uhřínově. Příspěvek k problematice pálení dřevěného uhlí v novověku. In. *Archeologie ve středních Čechách* 8, s. 727–772.
- Gawrecki, Dan. [1987]. Průmyslové oblasti českých zemí za kapitalismu (1780–1945). Sv. I, 1780–1918. Opava.
- Gojda, Martin. [2000]. *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha: Academia.
- Grabolle, Roman – Matoušek, Václav – Meduna, Petr – Smrž, Zdeněk. [2009]. Die Schlacht bei Třebel/Triebel im Jahr 1647 und weitere Untersuchungen zur Archeologie des Krieges in der Tschechischen Republik. In. H. Meller (hrsg.). *Schlachtfelderarchäologie/Battlefield Archeology. 1. Mitteldeutscher Archäologentag vom 09. bis 11. Oktober 2008 in Halle (Saale), Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle* 2, s. 173–186.
- Hartmannová, Olga. [2005]. Budní hospodářství v Krkonoších z pohledu archeologie. *Památky archeologické* 96, s. 165–204.
- Hejdová, Dagmar. [1981]. The Glasshouse at Rejdice in Northeastern Bohemia. Late Sixteenth – Early Seventeenth Centuries. *Journal of Glass Studies* 23, s. 18–33.
- Hlušičková, Hana. [2001–2004]. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.–IV*. Praha: Libri.
- Hroch, Miroslav. [1999]. *V národním zájmu*. Praha: Lidové noviny. Knižnice Dějin a současnosti 9.
- Hrubý, Petr – Hejhal, Petr – Kašák, Karel – Malý, Karel – Valkony, Jiří. [2009]. The deserted Baroque glassworks in the cadastral territory of Nová Ves near Božejov (district of Pelhřimov). In. *Studies in Post – Medieval Archaeology* 3, s. 479–500.

- Jakubec, Ivan – Jindra, Zdeněk (eds.). [2006]. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Karolinum.
- Jeleček, Leoš. [1985]. *Zemědělství a půdní fond v Čechách ve 2. polovině 19. století*. Praha: Academia.
- Jeleček, Leoš. [1989]. Hlavní rysy vývoje kapitalismu v zemědělství v Čechách 1848–1900. In. *Hospodářské dějiny* 16, s. 43–91.
- Jeleček, Leoš. [1991]. Některé ekologické souvislosti vývoje zemědělské krajiny a zemědělství v Českých zemích. *Český časopis historický* 89, s. 375–393.
- Jeleček, Leoš. [1994]. Nová historiografie? Environmentální dějiny v USA: vývoj, metodologie, výsledky. *Český časopis historický* 92, s. 510–540.
- Jeleček, Leoš. [1995]. Využití půdního fondu České republiky 1845–1995: hlavní trendy a širší souvislosti. In. *Sborník České geografické společnosti* 100, s. 276–291.
- Jeleček, Leoš. [2000a]. Environmentální dějiny a česká historiografie a historická geografie. In. Pešek, Jiří (ed.) *Scriptorium, Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872)*, s. 306–325.
- Jeleček, Leoš. [2000b]. Environmentální dějiny v Česku, Evropě a USA: počátky a některé širší souvislosti. *Klaudyán: časopis pro historickou geografii a environmentální dějiny* 3. Internetové periodikum.
- Jemelka, Martin. [2008]. Na Šalomouně. Společnost a každodenní život v největší moravsko-ostravské hornické kolonii (1870–1950). Ostrava.
- Kalferst, Jiří – Sigl, Jiří. [1990]. Archeologický výzkum „Staré boudy“ na k.ú. Špindlerův Mlýn v Krkonoších. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 17/1, s. 78–83.
- Kaván, Jaroslav. [1982]. Výsledky archeologického výzkumu Karlovy hutě v Jizerských horách, která pracovala v letech 1758–75. *Ars vitraria* 7, s. 19–72.
- Kotalík, Jiří. [2008]. Úvod. In. Dvořáková, Eva (ed.) *100 technických a industriálních staveb Středočeského kraje*. Praha: Titanic, s. 8–10.
- Koucký, Karel – Stolz, Daniel – Stolzová, Dana. [2004]. Záchranný archeologický výzkum novověkých situací v Hořovicích. In. *Archeologie ve středních Čechách* 8, s. 787–799.
- Koula, Jan. [1917–19]. Co nám vyprávějí pražské střepy 17. století. *Památky archeologické* 29, s. 12–16, s. 123–129, s. 176–184; 30, s. 27–34, s. 101–108; 31, s. 25–27.
- Krajíc, Rudolf. [2009]. Voda a odpady jako privátní i komunální problém městských aglomerací. Doklady z města Tábora od 13. do 18. století. *Památky archeologické C/90*, s. 261–300.
- Kubů, Eduard – Šouša, Jiří (eds.). [2008]. *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha: Dokořán.
- Kubů, František – Zavřel, Petr. [2007a]. *Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 1. Úsek Prachatice – státní hranice*. České Budějovice.
- Kubů, František – Zavřel, Petr. [2007b]. *Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 2. Úsek Vimperk – státní hranice*. České Budějovice.
- Kubů, František – Zavřel, Petr. [2009]. *Zlatá stezka 3 – Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty*. České Budějovice.
- Kudrnáč, Jaroslav. [1991]. Dvacet let hornické archeologie v Čechách. *Studie z dějin hornictví* 21, 5–28.
- Kuna, Martin a kol. [2004]. *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle*. Praha: Academia.
- Landsfeld, Heřman. [1953]. Výroba habánské keramiky ve světle vykopávek. *Český lid* 40, s. 205–212.
- Lenderová, Milena – Jiránek, Tomáš – Macková, Marie. [2009]. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum.
- Lissek, Petr. [2004]. Výroba dehtu a smoly v Českém Švýcarsku. In. Belisová, Natálie (ed.) *Minulosti Českého Švýcarska II, Sborník příspěvků historické konference 2003*. Krásná Lípa: Správa Národního parku Českého Švýcarska, s. 74–93.
- Machačová Jana – Matějček Jiří. [2002]. *Nástin sociálního vývoje českých zemí*. Opava.
- Machačová Jana – Matějček Jiří. [2010]. *Nástin sociálního vývoje českých zemí*. Praha: Karolinum.

- Matoušek, Václav. [1992]. Archeologie současnosti v jeskyních Českého krasu. *Český lid 79 – suplement*, s. 420–439.
- Matoušek, Václav. [2005]. *Bacín – brána podzemí. Archeologický výzkum pravěké svatyně v Českém krasu*. Praha: Agentura Krigl.
- Matoušek, Václav. [2006]. *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*. Praha: Academia.
- Matoušek, Václav. [2010]. *Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura Krigl.
- Matoušek, Václav – Blažková, Tereza. [2011a]. Česká, moravská a slezská města v ikonografických pramenech ke třicetileté válce. *Historická geografie 37*, s. 69–85.
- Matoušek, Václav – Blažková, Tereza. [2011b]. Obraz a realita bojišť třicetileté války. Předběžná zpráva o projektu systematického studia rytin bojišť třicetileté války na území České republiky. *Studies in Post-medieval archeology 4*, s. 207–222.
- Matoušek, Václav – Hájek, Jan – Kubů, František – Meduna, Petr. [1990]. A complex investigation of a field fortification of the seven year's war (1756–1763) at the site of Nebesa by Aš (Asch). *Studies in postmedieval archaeology 1*, Archaeological institute of Czechoslovak academy of sciences. Prague, s. 29–86.
- Matoušek, Václav – Scheufler, Vladimír. [1980]. Nálezy novověké keramiky v Berouně. In: *Vlastivědný sborník Podbrdská 18*, s. 53–57.
- Matoušek, Václav – Scheufler, Vladimír. [1983]. Raně novověké berounské zboží ve světle archeologických výzkumů v Berouně. In: *Archaeologia historica 8*, s. 189–196.
- Matoušek, Václav – Scheufler, Vladimír – Štajnochr, Vítězslav. [1985]. Berounské majoliky. *Časopis Národního muzea, řada historická CLIV*, s. 126–139.
- Matoušek, Václav – Zelenka, Antonín. [1986]. Archeologické nálezy z Deštivého lomu u Mořiny. *Český kras 12*, s. 70–76.
- Merta, Jiří. [1980]. Průmyslová archeologie. In: *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 1*, s. 5–8.
- Nováček, Karel. [1993]. Klasifikace povrchových stop po zaniklé těžbě surovin. *Studie z dějin hornictví 23*, s. 7–11.
- Omelka, Martin – Řebounová, Otakara – Šlancarová, Věra. [2010]. Soubor křížků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha – Malá Strana). In: *Archeologie ve středních Čechách 14*, s. 467–520.
- Pajer, Jiří. [2006]. *Studie o novokřtěncích*. Strážnice: Etnos.
- Palmer, Marylin. [2005]. Understanding the Workplace: A Research Framework for Industrial Archaeology in Britain. *Industrial Archaeology XXVII*, s. 9–17.
- Prostředník, Jan. [1991–1992]. Obytné objekty z konce 16. století v Jičíně v Tylově ulici. *Zprávy muzea v Hradci Králové 18*, s. 103–109.
- Petráň, Josef. [1995]. *Dějiny hmotné kultury. Díl II (1). Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum 1995.
- Petráň, Josef. [1997]. *Dějiny hmotné kultury. Díl II (2). Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum 1997.
- Pončíková, Pavlína. [2011]. *Vklad Heřmana Landsfelda do českého a slovenského muzejnictví*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Nepubl. diplom. práce.
- Purš, Jaroslav. [1960]. *Průmyslová revoluce v Českých zemích*. Praha: SNTL.
- Purš, Jaroslav. [1973]. *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*. Praha: Academia.
- Rak, Michal. [2008]. *Archeologie letectví 20. století. Problematika lokalit s reliktami zřízených letounů*. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni. Nepubl. diplom. práce.
- Rasl, Zdeněk. [1979]. Zpráva o průzkumu nemovitých železářských památek v Čechách. *Z dějin hutnictví 6*, s. 107–129.
- Rathje, William. [1974]. The Garbage project. *Archeology 2*, s. 236–241.
- Robek, Antonín a kol. [1980]. *Stará dělnická Praha*. Praha: Academia.
- Scheufler, Vladimír. [1972]. *Lidové hrnčářství v českých zemích*. Praha: Academia.
- Scheufler, Vladimír. [1990]. Evaluation of the pottery finds from a military encampment at Nebesa by Aš. In: *Studies in postmediaeval archeology 1*, s. 67–74.

- Sklenář, Karel. [2000]. *Archeologie a pohanský věk*. Praha: Academia.
- Sklenář, Karel. [2005]. *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*. Praha: Libri.
- Smetánka, Zdeněk. [1987]. *Hledání zmizelého věku*. Praha: Mladá fronta.
- Smrž, Zdeněk – Meduna, Petr – Brůna, Vladimír – Křivánek, Roman. [1999]. Polní fortifikace z 18.–19. století u obce Poplze, okr. Litoměřice. *Archeologické rozhledy* 51, s. 335–345.
- Smrž, Zdeněk – Hluštík, Antonín. [2007]. Polní opevnění z roku 1813 mezi Postoloprty a Budyň nad Ohří: výsledky letecké prospekce a historického bádání. *Archeologické rozhledy* 59, s. 713–746.
- Steiner, Jan. [1991]. *Průmyslové oblasti českých zemí (1780–1945)*. Sv. II (1918–1945), část 1 – hospodářský vývoj. Opava.
- Studie. [1983–86]. Studie o technice v českých zemích 1800–1918, I.–IV. Praha: NTM.
- Široký, Radek. [2000]. Pitná, užitková odpadní voda v českých městech ve středověku a raném novověku. Stav a perspektivy archeologického poznání. *Památky archeologické XCI*, s. 345–410.
- Štaif, Jiří (ed.). [2007]. *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*. Praha: Dokořán.
- Štajnochr, Vítězslav. [1998]. I. Nové a starší nálezy střepů mezzomajolik. *Archeologie ve středních Čechách* 2, s. 433–444.
- Štajnochr, Vítězslav. [2004]. Hrnce pro tepelné zpracování pokrmů. Studia funkcí novověké keramiky. In. *Archeologie ve středních Čechách* 8, s. 801–851.
- Štajnochr, Vítězslav. [2005]. Džbány. Studia funkcí novověké keramiky. In. *Archeologie ve středních Čechách* 9, s. 729–778.
- Štajnochr, Vítězslav. [2006]. Mísy. Studia funkcí novověké keramiky. In. *Archeologie ve středních Čechách* 10, s. 959–1046.
- Štajnochr, Vítězslav. [2007]. Báně, transportní hrnce, spízní hrnce na ukládání tuků, konvice na náhražkovou kávu, hrnky a hrnečky. Studia funkcí novověké keramiky. In. *Archeologie ve středních Čechách* 11, s. 739–790.
- Štajnochr, Vítězslav. [2008]. Hrnce v technologii mléka, hrnce s výpustí, speciální smetanice, hrnčírské nádoby na důj, pístové máselnice, syrnice. Studia funkcí novověké keramiky. *Archeologie ve středních Čechách* 12, s. 963–1011.
- Štajnochr, Vítězslav – Fröhlich, Jiří – Krajčí, Rudolf – Militký, Jiří. [1998]. II. Katalog střepových nálezů mezzomajolik. In. *Archeologie ve středních Čechách* 2, s. 445–468.
- Ulrychová, Eva. [1994]. Dřevěné vodovody z 1. třetiny XVII. století v Jičíně. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 20, s. 37–141.
- Ulrychová, Eva. [2010]. Dýmky z valdštejského období z Jičína a Hořic. In. *Archeologie ve středních Čechách* 14, s. 929–932.
- Ustohal, Vladimír – Stránský, Karel. [2002]. Kounický viadukt – bezmála čtvrt století od ukončení železničního provozu. In. *Archeologia technica* 14, s. 18–20.
- Vaněček, Jiří – Vlach, Martin – Majzlík, Karel – Doležal, Pavel – Ustohal, Vladimír. [2003]. Pančářová bojová stanoviště československého opevnění z let 1935–1938. In. *Archeologia technica* 15, s. 41–48.
- Večeřa, Josef. [1998]. Typologie povrchových tvarů vzniklých těžbou rud a jejich časové řazení. In. *Studie z dějin hornictví* 27, s. 81–89.
- Večeřa, Josef. [2009]. Průzkumná pole – klíč k rozluštění středověkých a novověkých děl? In. *Studie z dějin hornictví* 38, s. 5–16.
- Vyšohlíd, Martin. [2007a]. Ústní hygiena v novověku. Nálezy kostěných zubních kartáčků na náměstí Republiky v Praze. In. *Archeologie ve středních Čechách* 11, s. 791–799.
- Vyšohlíd, Martin. [2007b]. Finds of clay tobacco pipes from Náměstí Republiky in Prague' s New Town. In. *Studies in Post – medieval Archaeology* 3, s. 275–304.
- Woitsch, Jiří. [2003]. *Zapomenutá potaš. Drasláři a draslářství v 18. a 19. století*. Etnologická knižnice 40. Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR.
- Woitsch, Jiří. [2009]. *K hospodářskému využití lesa v raném novověku. „Lesní řemesla“ v 17.–18. století*. Praha: Filosofická fakulta UK, Ústav českých dějin. Nepubl. disertační práce.

- Žegklitz, Jaromír. [1990]. Topografie pražských hrnčířských dílen a jejich podoba v 16. – poč. 17. století. In. *Studies in postmediaeval archeology 1*, s. 215–230.
- Žegklitz, Jaromír. [2006]. Renesanční portrétní kachle z hrnčířské dílny Adama Špačka v Truhlářské ulici v Praze. *Archeologické rozhledy 58*, s. 78–116.
- Žegklitz, Jaromír. [2007]. Renaissance glassworks in Broumy. In. *Studies in Post – medieval Archaeology 3*, s. 145–180.
- Žegklitz, Jaromír – Smetánka, Zdeněk. [1989]. Historie a postmedievální archeologie. *Československý časopis historický 37*, s. 728–738.
- Žegklitz, Jaromír – Smetánka, Zdeněk. [1990]. Post-mediaeval archeology in Bohemia and its problems. In. *Studies in postmediaeval archeology 1*, s. 7–21.
- Žegklitz, Jaromír – Zavřel, Jan. [1990]. Geochemical and petrographical studies of the post-mediaeval pottery of the Prague and Beroun regions. In. *Studies in postmediaeval archeology 1*, s. 95–126.

Prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc. (1954) vystudoval prehistorii a historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Jako archeolog pracoval postupně v Okresním muzeu v Berouně, v Národním muzeu a v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze. Od roku 2011 je interním zaměstnancem katedry obecné antropologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Původně se věnoval studiu pozdní doby kamenné a starší doby bronzové, později problematice kulturního využívání skalních dutin v minulosti. Od 90. let se soustřeďuje na archeologické studium novověku, zvláště na problematiku bojišť třicetileté války a vývoje novověké krajiny obecně.